

Момчил МЛАДЕНОВ (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България)

ПАПСТВОТО В АВИНЬОН, ВИЗАНТИЯ И БЪЛГАРИЯ

THE AVIGNON PAPACY, BYZANTIUM AND BULGARIA

The paper studies some aspects of the relations between the Avignon papacy, Byzantium and Bulgaria. In the first part of the paper the author clarifies the characteristic tendencies in the Byzantine-Papal relations during this period. The course of the negotiations for a union between the Papacy and the Patriarchate of Constantinople is studied. The author lays particular stress on the activities of the Venetian diplomat Marino Sanudo Torsello in the 20s of the 14th century and the famous theologian Barlaam the Calabrian in the 30s of the same century. Special attention is paid to the dispute between the former Emperor John VI Kantakouzenos (Yoasaf monk) and the legat Paul in the summer of 1367.

The second part of the paper describes the relations between the Papacy and Bulgaria. The author dwells upon the attempts of the Apostolic See to attract the Bulgarian state to the Union. Special attention is paid to the missionary work of Franciscan and Dominican monks in the Bulgarian lands. In the conclusion, it is pointed out that the systematic rejection of the plans for a union on the part of the Bulgarian state represents one of the most important differences between Bulgaria and Byzantium within the framework of the Byzantine-Slavonic community in the 14th century.

Keywords: Avignon papacy, Byzantium, Bulgaria, Church Union, 14th century.

Две основни тенденции определят облика на папството през Авиньонския период (1305–1378 г.). На първо място, това е тясното обвързване между политиката на Апостолическия престол и тази на кралство Франция. Симптоматичен е фактът, че всички папи, както и повечето кардинали през интересувания ни период, са французи. Втората отличителна тенденция в развитието на Западната църква през интересувания ни период се изразява в изграждането на централизиран църковно-административен апарат. През тези години папите окончателно се вплитат в банкерско-финансови операции и започват да действат по модела на светските монарси и законите на съсловното общество (Setton 1976: 163; Favier 2006: 23). Спираме се на споменатите особености, защото те косвено влияят върху папската политика към Балканите.

В настоящата статия ще концентрираме вниманието си върху главните събития от контактите на папството в Авиньон с Византия и България. Смятаме, че именно те имат определящ характер за изясняването и на цялостната политика на Апостолическия престол към Балканите. Основната цел, която си поставяме, се свежда до съпоставянето на позициите на споменатите две

православни страни към Западната църква през Авиньонския период. Ето защо структурираме изложението си под формата на своеобразен диптих, чиято първа част се занимава с отношенията между Папството и Византийската империя, а втората част е посветена на контактите между Апостолическия престол и българското царство.

I. Папството в Авиньон и Византийската империя.

Сключването на Лионската уния между Константинополската патриаршия и Римската църква през юли 1274 г. се дължи преди всичко на политически причини. Византия използва посредничеството на папския престол, за да осуети военна кампания на сицилийския крал Шарл I д'Анжу, който се стреми да възстанови латинската власт в Константинопол. Унията обаче предизвиква сформирването на силна опозиция срещу латинофилската политика на император Михаил VIII Палеолог, което води до вътрешна нестабилност във византийската държава и църква. Под натиска на редица политически, военни и религиозни фактори, Лионската уния се оказва нетрайна. Папа Мартин IV, който следва курса на Шарл I д'Анжу, обявява ромейския василевс за отлъчен от църквата. Смъртта на Михаил VIII Палеолог през декември 1282 г. променя и византийската позиция към унията. Император Андроник II незабавно отхвърля решенията на Лионския събор и прекратява контактите с Римската църква. Първите години от неговото управление преминават под знака на стремеж към умиротворяване на византийското общество и църква, и тяхното обединение около православната вяра. На този етап василевсът се намира под влияние на патриарх Атанасий I (1289–1293; 1303–1309 г.), който се отличава с антилатинските си позиции (Talbot 1973: 20; Woojamra 1982: 62–69; Лобова 1997: 34–48).

Папството обаче не изоставя стремежа да наложи своята юрисдикция на изток. През януари 1306 г. папа Климент V разисква единството на църквите в едно писмо до епископа на Сенлис – Ги дьо Плели. В документа налагането на латинската вяра над византийците се обвързва пряко с плановете на Шарл дьо Валоа да възстанови латинското господство в Константинопол. В синхрон с подготвяната военна кампания на 3 юни 1307 г. същият папа отлъчва император Андроник II Палеолог от църквата. През 1311 г. въпросът за унията се третира в синхрон с плановете за династически брак на византийския владетел с титулярната латинска императрица на Константинопол – Катрин дьо Валоа. Преговорите и по двете линии приключват без резултат. През следващите години византийската политика отново се дистанцира от контакти със Западната църква (Laiou 1972: 202–203).

Относителни резерви към воденето на диалог се регистрират и от страна на Апостолическия престол. Папа Йоан XXII (1316–1334 г.) смята, че земите на православните са изпълнени с много ереси и изисква от доминиканците в Гърция системно да ги разобличават. Папата се възмущава също така от

латинци, които присъстват на православни служби и общуват с византийски духовници (Housley 1986: 74). Позицията на Римската църква е разбираема, защото сходно отношение към православни, присъстващи на католически служби, се осъжда и от Ортодоксалната църква.

Промяна в политиката на Андроник II Палеолог към Западната църква се регистрира през 1324 г., когато епископът на генуезката колония Кафа – Йероним е изпратен в Авиньон за да дискутира унията. Византийската инициатива намира одобрение от страна на папството. През следващите години основна фигура в преговорите става венецианският дипломат и историк Марино Сандо Торсело. Неговата дейност е подчинена на стремежа за постигането на църковно единство на равноправни начала и организирането на кръстоносен поход за освобождаването на Светите земи. Император Андроник II Палеолог подкрепя тези цели с оглед упадъка на византийската власт в Мала Азия (Norden 1903: 684, 688–689; Viller 1921: 276; Николов 2006: 182–186).

Преговорите са преустановени през 1327 г. поради опасенията на василевса от вътрешни смутове при вестта, че се търси единство на църквите. Във връзка с втората фаза от гражданската война във Византия, едно обвинение в „латинофилство“ към стария император би подкопало допълнително устоите на неговата ерозираща власт. Интересно е, че през месец февруари на същата 1327 г., папа Йоан XXII изисква от доминиканците в Унгария да организират кръстоносен поход срещу еретиците в Босна, Трансилвания и Далмаци (Norden 1903: 762; Housley 1986: 73). Тези намерения още веднъж показват, че за Апостолическия престол Балканите са преди всичко средище на ереси, които трябва да бъдат унищожени преди този регион да мине под неговата юрисдикция.

В периода 1331–1333 г. венецианската дипломатия се стреми да създаде европейска коалиция срещу мюсюлманските малоазийски формации. Към планирания съюз се предвижда и привличането на император Андроник II Палеолог, което създава условия за подновяването на униатските преговори. Ето защо през зимата на 1334 г. във византийската столица пристигат двама доминикански богослови – Франческо де Камерино, епископ на Херсон, и Ришар, епископ на Босфор. От ромейска страна разговорите с тях се водят от Варлаам Калабрийски, който по това време е сред приближените на императора. Във връзка с дискусиите той депозира две съчинения посветени на проблема за Filioque, които по-късно са преведени за нуждите на балканските православни славяни (Nicephori Gregorae 1829: 506–516; Красиков 1999: 271–287).

Превземането на Смирна от християнската коалиция възобновява надеждите за съвместен отпор на латинци и православни срещу нашествениците в Мала Азия. Папа Бенедикт XII (1334–1342 г.) апелира към император Андроник III Палеолог (1337 г.) дискусиите по унията да бъдат възобновени (Setton 1976: 159; Darrouzes 1977: 129–130). През 1339 г. в Авиньон пристига Варлаам Калабрийски, който настоява за получаването на военна помощ срещу османците и

провеждането на Вселенски събор за прокламирането на унията (Nicol 1972: 76–78). Фактите показват, че тези водещи мотиви в ромейската политика по въпроса за унията, съхраняват силата си през целия XIV в.

Мисията на Варлаам не постига успех, поради отказа на папата да води равноправен диалог и декларираното схващане, че константинополският патриарх и императорът са узурпатори. От друга страна, посещението на Варлаам в Авиньон оказва влияние върху хода на конфликта между него и Св. Григорий Палама (Vries 1964: 99–103; Sinkewicz 1980: 489–500). Както е известно, диспутът между двамата видни богослови разединява Византийската църква и общество, което влияе и на хода на преговорите с папството.

Диалогът между църквите продължава и след започването на втората гражданска война в империята (1341–1347 г.). Императрица Ана Савойска безуспешно търси подкрепата на папството срещу Йоан Кантакузин. След края на конфликта и в качеството си на император, той също се стреми да продължи контактите, за да получи признание на своята власт от Апостолическия престол (Ioannis Cantauzeni eximperatoris, 1832: 539–540; Wood: 234). Кантакузин настоява сключването на унията да се осъществи на Вселенски събор и поставя въпроса за посредничеството на светия отец пред сръбския крал Стефан Душан, който трябва да върне окупираните по време на гражданската война ромейски земи. Отчетливо се вижда както съхраняването на традиционната византийска позиция по унията, така и търсенето на максимални ползи за империята в международен план.

Униатските преговори от средата на столетието (1347–1352 г.) са в латентна фаза и не водят до съществен напредък. Плановите за съвместни военни действия срещу османците също се провалят (Матанов 1989: 15). Чумната епидемия, която връхлита Европа по същото време, вероятно допълнително възпрепятства контактите. Идеята за свикването на Вселенски събор е категорично отхвърлена и от папа Инокентий VI (1352–1363 г.), който осъжда „грешките“ на източните „схизматици“ и настоява те да приемат догмите на латинската вяра (Мейендорф 1991: 88).

Следващ етап в отношенията между Константинопол и папството настъпва след поемането на властта от император Йоан V Палеолог (ноември 1354 г.). Завладяването на Галиполи от османците принуждават византийската страна да направи безпрецедентни отстъпки пред Западната църква. През декември 1355 г. василевсът декларира, че за срок от половин година ще наложи на ромеите латинската вяра, а латинският език и култура ще станат официални за Византия. В израз на решителност императорът обещава да изпрати единия си син (Мануил) в Авиньон, където да бъде възпитан в западната традиция. Папа Инокентий VI с право окачествява обещанията на ромейския владетел като нереалистични. Въпреки това през лятото на 1356 г. той изпраща в Константинопол своите легати Пиер Тома и доминиканецът Конти (Катанский 1868:

219–220; Коšev 1978: 111; Коšev 1994: 76; Матанов, 2002: 431; Поляковская 2008: 237–245). Изборът на Пиер Тома не може да се смята за случаен, защото в предходната година той се опитва да привлече сръбския крал Стефан Душан към латинската вяра. В папския двор с право смятат духовника за умел дипломат, който добре познава обстановката на Балканите и във Византия.

Престоят на Пиер Тома във византийската столица от май до ноември 1357 г. преминава под знака на интензивни преговори за сключване на уния. Във фокуса на дискусиите остават основните догматични противоречия между православни и католици и по-специално проблемът за върховенството на папата в християнския свят. Император Йоан V Палеолог дори изразява готовност да отстрани патриарх Калист I и на негово място да бъде издигнат духовник, който да приеме юрисдикцията на папата (Darrouzis 1961: 76–109; Giuliani^{77–92}).

Напоследък бе изказана хипотезата, че във връзка със споменатите събития от 1357 г. император Йоан V Палеолог приема латинската вяра с посредничеството на Пиер Тома (Радић 1993: 287–289). Смятаме, че това виждане се нуждае от повече аргументи, защото свидетелствата в негова полза са крайно оскъдни и несигурни. Също така ще напомним, че в периода от 1357 до 1364 г. не се регистрират активни контакти между Константинопол и папството. Факт, който е труден за обяснение при евентуална принадлежност на императора към католицизма.

Условия за възобновяване на диалога между Авиньон и Константинопол се възобновяват при понтификата на папа Урбан V (1362–1370 г.). В своите послания до василевса от 1364 и 1365 г. той за пореден път повдига въпросите на кръстоносния поход и унията (Halecki, 1930: 79–88; Gill, 1979: 212). Във връзка с преговорите през 60-те години на XIV век е необходимо да отчетем един от най-важните моменти в тяхното развитие. Става въпрос за дискусиата между бившия император Йоан VI Кантакузин (монах Йоасаф) и папския легат Павел през юни 1367 г. в Константинопол. Православната позиция за свикването на Вселенски събор намира достоен защитник в лицето на фигура от ранга на Кантакузин. За него на църковния форум освен папските представители, трябва да присъстват и следните архиепископи: митрополитите на Русия, Трапезунд, Алания и Зикхия; както и патриарсите на Александрия, Антиохия и Йерусалим, католикоса на Грузия, патриарха на Търново и архиепископа на Сърбия (Meuendorff 1960: 165–169; Ломизе 1991: 31–33; Иоанн Кантакузин 2008). Папският легат Павел приема Вселенският събор да бъде осъществен до края на май 1369 г. и с тази цел са отправени покани до споменатите църковни предстоятели. В случая се сблъскваме и с непримиримата позиция на православния свят към единството с латинския Запад. Патриарсите на Александрия, Антиохия и Йерусалим категорично се въздържат от участие в събор за дискутиране на унията. Охридският архиепископ Григорий също се отзовава на поканата с послание в антилатински дух (Гюзелев 1994: 188–190; Снегаров 1924: 301, 331, 342).

Резултатите от беседата между Йоан Кантакузин и легата Павел стават известни на папа Урбан V, но той отхвърля идеята за провеждането на събор (Setton 1976: 307). Става ясно, че е необходимо самият император лично да демонстрира пред папата своята готовност да приеме латинската вяра.

В средата на септември 1369 г. василевсът пристига във Вечния град, където за известно време се намира папският двор. В хода на посещението Йоан V Палеолог официално приема латинската вяра и декларира, че се отрича от схизмата и приема юрисдикцията на папата (Vasiliev 1931: 183). По същество това е отстъпление на императора от православие. В теоретико-идеологически план се разрушава един от най-съществените елементи в подредбата на византийския свят. Добре известна е ролята на императора като бранител на православната вяра, поне от времето на Константин I Велики. Успоредно с това трябва да подчертаем, че действията на Йоан V Палеолог остават негово лично дело и вероятно след завръщането в Константинопол върху събитията в Рим не е поставян никакъв специален акцент.

Завръщането на василевса в Константинопол (28 октомври 1371 г.) е помрачено от новината за поражението на балканските християни при Черномен. Равносметката от посещението в Римската църква не е утешителна. Не е осигурена нито военна намеса на европейските сили, нито е постигната уния. Най-категорично разочарованието е изразено от убеден латинофил и водещ интелектуалец като Димитър Кидонис. В тези дни на покруса той пледира да се търси съюз с православните народи на Балканите (сърби и българи), а не с папството (Kianka 1995: 107–108). Това е едно косвено свидетелство, че по същото време България остава трайно в лагера на православните страни.

Периодът от 1369 до 1373 г. преминава под знака на относителен застои във византийско-папските отношения. Основната причина за това се крие в разочарованието на Константинопол от липсата на ефикасна военна помощ срещу османците. Изграждането на християнска коалиция срещу нашествениците от Мала Азия под егидата на папа Григорий XI, става едва през 1373 г. През следващите години преговорите са възобновени, но император Йоан V Палеолог не проявява достатъчна инициатива и не се достига до конкретни резултати (Luttrell 1980: 394–395). На 17 януари 1377 г. папа Григорий XI се завръща в Рим, с което е сложен край на престоя на папския двор в Авиньон. Неговата смърт (19 март 1378 г.) бележи началото на епохата на „Великата схизма“ при която преговорите за уния определено са изместени на заден план (Mollat 1949: 127–128).

Направеният преглед на отношенията между папството и Византия през интересувания ни период показва както съхраняването на традициите в техните контакти, така и някои промени. Измененията са свързани преди всичко с мотивите на Константинопол да търси сключването на църковна уния. През предходното столетие в основата на униатската политика на империята е

стремежът да бъде спрял по дипломатически път поход от страна на сицилийския монарх Шарл I д'Анжу. През XIV в. политическите цели, на които е подчинен стремежът към църковно единство, са съществено изменени. Основен мотив на византийската дипломация е осигуряването на военна помощ от страна на европейските сили за отразяване на новата, османска заплаха. Ясно доловима е пряката връзка между хода на османската експанзия и интензивността на преговорите между Константинопол и Апостолическия престол. Отношенията между двата църковни центъра през XIV в. не са белязани от драматични и фундаментални събития като Лионската уния. Византийското светско общество и църквата остават по-единни в своите антилатински настроения, които се засилват от доминирането на исихазма в религиозния живот на епохата. Ето защо бихме характеризирали интересувания ни период от византийско-папските отношения като застои. Наред с всичко това през XIV в. окончателно кристализират онези основни мотиви в преговорите, които по същество ще ги обричат на безплодие. Налице е един кръговрат от аргументи и становища, с които се сблъскваме в протежение на целия ход на дискусиите. Те са свързани с упоритостта на всяка от страните да брани своите традиции и своя вариант на вероизповедание. Общата криза на европейския християнски свят през въпросното столетие също слага своя отпечатък върху третираните въпроси. Хроничната липса на средства, промените в Западната църква, кризата на кръстоносната идеология, конфликтите на Стария континент и други фактори обричат на неуспех униатската идея. Разбира се, обвързването на папската политика с тази на френската монархия също дава отпечатък върху отношенията между православни и латинци. Именно Франция става основен център на идеята за възстановяване на латинското господство в Константинопол. Ето защо стремежът на папството да подчини източните християни съвпада с интересите на френската корона.

II. Папството в Авиньон и България

Безспорно Лионската уния от 1274 г. дава силно отражение върху Българската църква и държава. През последните десетилетия на XIII в. Търновската патриаршия поема ролята на основен обединител на православните балкански народи. Нейният авторитет нараства на фона на поставената дори и формално под латинско върховенство Константинополска катедра. Идеята, че именно Търново ще бъде мистичен „Трети Рим“, а България – приемник на византийските културни традиции в ортодоксалния свят (Каймакамова 2011: 238–299), водят до системно отбягване на контакти със Западната църква. Очертаната тенденция става особено отчетлива през XIV в.

През интересувания ни период папството продължава да се стреми да привлече българските земи към своята юрисдикция. Един от пътищата за реализирането на въпросната цел е използването на военната сила на кръстоносните

армии, които се планира да тръгнат срещу османците. Цикъл трактати, създадени в контекста на кръстоносната пропаганда през XIV век, ясно препоръчват балканските православни християни, в това число и българите, да бъдат окупирани от войските на европейските монарси (Гюзелев 2009: 157–158, 213–215). Авторите на повечето трактати са свързани с политиката на Римската църква и/или френската монархия, което категорично илюстрира намеренията на латинския свят спрямо българите и останалите славяни на Балканите.

Усилията на папството да разшири сферата си на влияние в Югоизточна Европа често пъти се осъществява за сметка на интересите на българската църква. Например, през зимата на 1329 г. папа Йоан XXII изисква от латинския епископ на Белград – Андрей да отдели своята епархия от юрисдикцията на „българските схизматици“. Сведение, което говори за наличието на българска светска и духовна власт в Белград по същото време (Гюзелев 1992: 111–113). Окачествяването на българите като „схизматици“ в цитирания документ е косвено свидетелство, че към 1329 г. Търновската патриаршия се придържа към православни позиции. Факт, който заслужава внимание на фона на интензивните преговори между Константинопол и Авиньон в периода 1325–1327 г., на които се спряхме по-горе. Следователно с увереност можем да приемем, че през първата четвърт на столетието Търновската патриаршия се очертава като един от главните центрове на православията на Балканите.

Едно подобно състояние обаче в никакъв случай не означава пълен отказ на Апостолическия престол от стремежа за привличането на българите. На 15 юли 1337 г. папа Бенедикт XII (1335–1342 г.) приканва цар Иван Александър да приеме латинската вяра и да започне нейното разпространение в Българското царство. Вероятно папското послание е във връзка с подновените през същата година преговори за уния с Византия. В такъв случай става въпрос за мащабна дипломатическа инициатива на Западната църква за привличането на две от основните сили в Европейския югоизток – Византия и България. Можем уверено да твърдим, че българският цар отхвърля инициативата на папата. Едва ли е случайно, че в известната похвала към владетеля в известния „Песнивец“ от 1337 г. той е прославен като „най-православния между всички“ (Петров 1978: 305).

Папа Бенедикт XII отправя отделно послание и до майката на цар Иван Александър, деспотицата на Карвуна Кераца, на която се разчита да привлече българския владетел към католицизма (Дуйчев 1937: 205–210; Данчева-Василева 2006: 106). В по-старите изследвания се приема, че Кераца Петрица контролира областта на средновековния Крън, но днес може да се смята установено, че нейната власт е свързана по-скоро с черноморската крепост Карвуна (Андреев 2005: 87–91; Атанасов 2009: 78). Текстът на писмото дава основания да се приеме, че през 1337 г. Кераца Петрица декларира желание да приеме латинската вяра или вече е преминала в нейното лоно. Впрочем наскоро

сериозни основания за съмнение, че Кераца изобщо приема латинската вяра, изказва Б. Николова (Николова 2009: 43–47). Логично следва въпросът защо една високопоставена дама от българския аристократичен елит, която е и майка на самия владетел и със сигурност има водещи позиции в държавата, е готова да отстъпи от православието. За съжаление, поради липсата на достатъчно и конкретни данни всеки отговор има голяма доза условен характер. Все пак в търсенето на приемливо обяснение щепомним, че предимно градовете по Черноморието са в фокуса на латинска пропаганда в българските земи през XIV в. Присъствието в региона на търговци от Венеция и Генуа, както и съпровождащите ги католически духовници, създава условия за по-интензивно и трайно разпространение на латинската вяра. Представителите на италианските градове-републики влизат в контакт предимно с личности от аристократичен произход, които са главните консуматори на доставяните от тях луксозни стоки. Не е изключено майката на българския владетел да проявява интерес към католицизма в следствие на подобен род контакти с венецианци и генуезци. Във всички случаи, ако Кераца Петрица изобщо приема латинската вяра, това не е особено траен период в нейния живот. Нейното присъствие като „монахиня Теофана” в православния поменик на Борилския синодик показва, че в крайна сметка тя остава в православната вяра (Николова 2009: 47). На практика „случаят Кераца“ представлява обективно отражение на цялостния процес на католическата пропаганда в българските земи през първата половина на XIV в. Явно латинската проповед засяга само отделни личности от управляващия елит, което дава право нейните успехи да се смятат за частични.

Пореден опит за възстановяване на контактите между папството и България вероятно е предприет през 1343 г. Инициативата за това принадлежи на папа Климент VI (1342–1352 г.), който се стреми да изгради християнска коалиция срещу Смирненския емират (Гюзелев 2009: 223). При въпросната дипломатическа акция се водят преговори с водещи европейски сили и търсенето на подкрепа от страна на българското царство говори достатъчно ясно за неговия висок международен престиж. Може да се приеме, че цар Иван Александър отново се въздържа от продължаване на преговори за уния и участие в коалицията. Липсата на флот и подценяването на заплахата от малоазийските мюсюлмански формации до голяма степен обясняват пасивната позиция на търновския владетел.

При прегледа на българо-папските отношения през XIV в. не бива да пропускаме и възможността през 1354 г. да е осъществен нов опит за привличането на България в сферата на папската политика. Визитата на папския легат Пиер Тома в Сърбия през въпросната година, вероятно представлява част от замисъл на Авиньон за дирижирането на по-мощна балканска политика (Housley 1986: 72). Отсъстват конкретни сведения Пиер Тома да посещава Търново, но това е напълно допустимо. Във всички случаи мълчанието на изворите

подказва, че българската църква и държава за пореден път отказват да продължат контактите с папството. Подобен извод е особено показателен за българските позиции с оглед падането на Галиполи под османска власт през март 1354 г. Ще напомним, че във връзка с това събитие император Йоан V Палеолог предприема курс на радикални отстъпки пред Римската църква.

Особено значение за латинската проповед на Балканите и в българските земи през втората половина на XIV в. придобива католическият викариат в Босна и по-специално формираната в неговата структура кустодия България. В техните рамки най-активна дейност развиват проповедници от ордена на францисканците. Именно техни са заслугите за налагането на латинската вяра на част от населението на Видинското царство по време на неговата окупация от унгарците през 1365–1369 г. (Гюзелев 2009: 161–162, 224–227, 232). В комплекса от мерки, които папството предприема за укрепването на католическата вяра в региона, във Видин е създадена отделна латинска епископия (Николова 1999: 90–91). Известно е също така, че при престоя на цар Иван Срацимир в унгарски плен той и двете му дъщери са заставени да приемат латинската вяра (Божилов 1985: 202). Неговата съпруга Анна също принадлежи към латинската конфесия, с което западното влияние във Видинския владетелски двор става особено осезателно. Въпросните събития могат да се смятат за апогей на латинската пропаганда в българските земи през XIV в. Успехът обаче е постигнат чрез принудителни мерки и се оказва твърде нетраен. Веднага след освобождаването на българските земи от унгарска власт латинската вяра е категорично отхвърлена.

Събитията свързани с унгарската окупация на Видинското царство имат пряко отношение към поредното вплитане на българската страна в униатските преговори. През зимата на 1366 г. в Търново се водят разговори между дипломатите на граф Амедей VI и цар Иван Александър. Присъстващият в българската столица папския легат и латински патриарх на Константинопол Павел поставя въпроса за приобщаването на българите към подготвяната уния с Константинополската патриаршия. Вероятно българският владетел за пореден път отказва да се присъедини към идеята за църковно единство. Отрицателната позиция спрямо предложенията на Апостолическия престол са аргументирани преди всичко с политиката на принудително налагане на латинската вяра от западни духовници във Видинското царство. Както отбелязахме по-горе, на следващата 1367 г. в Константинопол се провежда дискусиата между бившия император Йоан Кантакузин и легата Павел. Вероятно търновският патриарх, подобно на Охридския архиепископ, отказва да се присъедини към преговори с латинците (Гюзелев 2009: 164–165, 236). Факт, който подчертавахме нееднократно при разглеждането на историята на униатските преговори между Константинопол и Запада. Допълнителна причина за хладното отношение на Търново към унията може да се търси и в доминирането на исихазма сред българ-

ските църковни среди. Неговите прояви по това време се свързват преди всичко с дейността на преп. Теодосий Търновски.

През лятото на 1367 г. Апостолическият престол изпраща Гуйлелмо Ное-лити (приближен на папа Урбан V) да инспектира нивото на възприемане на латинската вяра в „земите на България, Сърбия, Гърция и някой други земи”. Може да се предполага, че по тази линия се разчита преди всичко на проповедите на францисканците (Гюзелев 1992–1993: 44). Засилената активност на папството е в синхрон с новия подем на униатските преговори между Авиньон и Константинопол по същото време, на който се спряхме по-горе. Липсата на конкретни известия дава право да се смята, че Търновската патриаршия и епископата от останалите епархии в българските земи упорито отказват да преговарят с латинския свят.

В полза на това становище говори и липсата на участници от България на свикания под патронажа на папата през 1373 г. събор в гр. Тива. На него се обсъждат редица актуални въпроси и най-вече – съдбата на християните, които страдат от османската експанзия. На форума присъстват пратеници на Византия и някои балкански владетели, но не и делегати от България (Гюзелев 2009: 165). Следователно, въпреки че българските земи по това време страдат силно от османското настъпление след сражението при Черномен, техните владетели във Видин, Търново и Добруджа явно не разчитат на папска помощ. Разбира се, възможно е и друго обяснение за липсата на български представители. Например, поемането на васална зависимост от Търновското царство към османците около 1373 г. може да предвижда изрично ограничаване на контактите с католически сили. При това положение въздържането от участие във всякакви кръстоносни начинания от страна на цар Иван Шишман е логично. Демонстрирането на лоялност към османците представлява по-сигурна гаранция за стихване на техните опустошения в българските земи, отколкото впитането в не-сигурни преговори със западните сили.

Плановете на папа Григорий XI за организирането на кръстоносен поход в помощ на Балканите и България се проследява и през следващите години. В този смисъл през 1375 г. той се обръща към кралицата на Неапол, Джована I, с молба да бъдат предоставени кораби и войски за спирането на османските набези в Романия (Византия) и България. Сходно съдържание има и посланието на папата до ордена на Хоспиталиерите, на който се възлагат големи надежди. Началото на „Великата схизма”, както и противоречията между Венеция и Генуа, стават основните причини кръстоносния поход да остане неосъществен (Гюзелев 2009: 240–241).

През втората половина на XIV в. босненският латински викариат продължава да бъде един от активните центрове на латинска пропаганда. Особено ценен извор в тази насока са творенията на неговия ръководител в периода 1367–1407 г. Бартоломео де Алверна. На първо място той твърди, че власите

и славяните са народите, които най-лесно се приобщават към латинското християнство. Тяхното покръстване става не чрез насилие и заплахи, а „с прости слова и проповед” (Гюзелев 2009: 261–262, 407). Думи към които би следвало да се отнесем с голяма доза недоверие. Вероятно това изказване визира предимно емигриращите на север от Дунав българи, които търсят спасение от османското нашествие. През периода 1367–1369 г. същият прелат съставя един обширен свод за основните догматични и обредни различия между православните и латинците (Гюзелев 2009: 402–404). Подчертаването от духовника на фундаменталните разногласия между двете страни косвено говори и за доброто познаване на догматичните проблеми от страна на българските духовници. Бартоломео де Алверна нееднократно посочва, че ортодоксалните свещеници имат конкретни виждания по всеки един пункт, които са в разрез с учението на Римската църква. В изброените в текста различни форми на Св. кръщение и причастие вероятно се визира и пъстротата на обичаите във средите на павликяни и други еретици. По този повод сме длъжни да отбележим и още една възможност. В своето наставление от 1379 г. Бартоломео де Алверна изрично твърди, че католическите мисионери би следвало да признават обряда на Св. кръщение извършен от гръцките и някои от славянските свещеници. Но в средите на последните, поради „селска простота”, се срещат и такива, които не извършват Св. тайнства по канон. Именно за тях може да се говори в документите, излезли под перото на Босненския викарий. Вероятно през втората половина на XIV в. в българските земи да не е възможно осигуряването на постоянен приток на грамотни свещеници в отдалечени селски енории. Процес, който продължава интензивно в условията на османското владичество и който се изразява в общото спадане нивото на образование на църковните кадри.

Прегледът на отношенията между българите и Папството през XIV в. очертава сложна и интересна картина. Фактите показват, че за разлика от Византия, България трайно остава в страни от преговорите за уния. Факторите, които обуславят констатираното положение, са комплексни. В резюмиран вид можем да посочим следните. За по-продължителен период българското царство остава в страни от османската експанзия, която е подценена от управляващия елит. Налице е своеобразна хронична опозиция, с която в Търново посрещат всеки ход на Константинопол, включително и идеята за уния. Върху българските църковно-политически позиции влияят и доминиращите през втората половина на XIV в. антилатински доктрини на исихазма. Въздействие имат и наследените поне от втората половина на XIII в. дипломатически стереотипи. След участието на страната в антивизантийските коалиции на Сицилийското кралство, българската външна политика се концентрира на Балканите и остава в страни от големия диалог Изток–Запад. Относителният мир между търновския царски двор, другите български владетелски престоли и техните съседи не изисква търсенето на папското посредничество за регулиране на международните

отношения. Дипломатическите контакти с католическия свят се свеждат до Унгария, която по принцип има агресивни планове спрямо българските земи и се ползва с покровителството на папството. Ето защо конфронтацията с унгарската корона води единствено до засилване на антилатинските настроения сред управляващите в България кръгове. Не на последно място можем да приемем, че българската църковно-политическа ориентация се диктува и от явните неуспехи на униатската идея във Византия. Липсата на ефективна военна помощ срещу османците и от страна на Запада подсказва на българската дипломация, че преговорите за уния са лишени от резон. Също така е интересно, че в търсенето на политическа и църковна еманципация владетели като цар Иван Срацимир, Добротица и неговите наследници ограничават действията си единствено в рамките на православния свят. В крайна сметка последователното отхвърляне на идеята за уния представлява едно от най-съществената различия между България и Византия в рамките на византийско-славянската общност през XIV в.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Андреев 2005: Андреев, Й. Няколко бележки около личността на деспотица Кераца, майка на цар Иван Александър. – В: Българските земи през Средновековието (VII–XIV век). Международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Александър Кузев. Варна. [Acta musei varnensis, III-1]

Атанасов 2009: Атанасов, Г. Добруджанското деспотство. Към политическата, църковната, стопанската и културната история на Добруджа през XIV век. Велико Търново.

Божилов 1985: Божилов, Ив. Фамилията на Асеневици (1186–1469). Генеалогия и просопография. София: Издателство на БАН.

Гюзелев 1992: Гюзелев, В. Православната и католическата църква в историята на българския народ през XIII – началото на XV век. – Македонски преглед, №1.

Гюзелев 1992–1993: Гюзелев, В. България в папската политика на Балканите през 1352–1396 г. – Годишник на Софийския университет. Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“, 86 (5).

Гюзелев 1994: Гюзелев, В. Извори за средновековната история на България (VII–XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви. 1. Български, други славянски и византийски извори. София: Академично издателство „Проф. М. Дринов“.

Гюзелев 2009: Гюзелев, В. Папството и българите през Средновековието. Пловдив.

Данчева-Василева 2006: Данчева-Василева, А. Контактите на българската държава и Църква с римокатолическата църква през XIII–XIV век. – В: Държава & Църква, Църква & Държава в българската история. Сборник по случай 135-годишнината от учредяването на Българската екзархия. София.

Дуйчев 1937: Дуйчев, Ив. Неиздадено писмо на папа Бенедикт XII до майката на цар Иван Александър. – Известия на историческото дружество, 14–15.

Иоанн Кантакузин 2008: Иоанн Кантакузин. Беседа с папским легатом. Против иудеев и другие сочинения, Вступительная статья, комментарий, перевод с греческого языка, Г. М. Прохоров. Санкт Петербург.

Каймакова 2011: Каймакова, М. Власт и история в средновековна България VII–XIV век. София: Парадигма.

Катанский 1868: Катанский, А. История попыток к соединению церкви греческой и латинской в первые четыре века по их разделении. Санкт Петербург.

Красиков 1999: Красиков, С. В. К вопросу об идейной полемике с латинянами в Византии в 30-х гг. XIV в. – Античная древность и средние века, 30.

Лобова 1997: Лобова, Л. Ю. Состояние Византийской церкви конца XIII – нач. XIV в. в восприятии патриарха Афанасия I. – Античная древность и средние века, 28.

Ломизе, 1991: Ломизе, Е. М. Проект унии 1367 в контексте политики Константинопольского патриархата на Балканах втор. пол. XIV в. – Славяне и их соседи, 3.

Матанов 1989: Матанов, Хр. Кръстоносната идея в първия етап от османското нашествие. – Балканистика, 3.

Матанов 2002: Матанов, Хр. Средновековните Балкани. Исторически очерци. София: Парадигма.

Мейендорф 1991: Мейендорф, Й. Ф. Флорентийский собор: причины исторической неудачи. – Византийский Временник, 52.

Николов 2006: Николов, Ал. „Вярвай или ще те убия!“ „Ориенталците“ в кръстоносната пропаганда 1270–1370. София: Университетско издателство на СУ.

Николова 1999: Николова, Б. Опит за създаването на католически епископии във Видин и Велики Преслав (60-те години на XIV век). – В: 1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. Съставит. и ред. В. Гюзелев. София: Академично издателство „Проф. М. Дринов“.

Николова 2009: Николова, Б. Монахиня Теофана (два въпроса около личността и конфесията на Кераца). – Минало, 4.

Поляковская 2008: Поляковская, М. А. Судьба византийского проекта 1355 г. об унии церквей. – Античная древность и средние века, 38.

Петров 1978: Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България. Т. 2. София.

Ради' 1993: Ради', Р. Време Јована V Палеолога (1332–1391). Београд. .]

Снегаров 1924: Снегаров, Ив. История на Охридската архиепископия. От основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците. Т. 1. София.

BooJamra 1982: BooJamra, J. L. Church Reform in the Late Byzantine Empire. A Study for the Patriarchate of Athanasios of Constantinople. Thessaloniki.

Darrouzes, 1961: Darrouzes, J. Conférence sur la primauté du pape à Constantinople en 1357. – Revue des études byzantines, 19 [=Melanges Raymond Janin].

Darrouzes 1977: Darrouzes, J. Les registes de 1310 a 1376. (Le Patriarcat Byzantin, Serie I: Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople. vol. I, Les Actes des Patriarches, fasc. V). Paris.

Favier 2006: Favier, J. Les papes d'Avignon. Éditions Fayard, Paris.

Gill 1979: Gill, J. Byzantium and the Papacy 1198–1400. New Brunswick – New Jersey.

Giuliani 1966: Giuliani, M. Dibattito sul primate del papa svoltosi a Constantinopoli nel 1357. – Oikomenikon, 112.

Halecki 1930: Halecki, O. Une Empereur de Byzance a Rome; Vingt ans de travail pour l'union des églises et pour la défense de l'Empire d'Orient, 1355–1375. Warszawa.

Housley 1986: Housley, N. The Avignone Papacy and the Crusades, 1305–1378. Oxford University Press, Oxford.

Ioannis Cantauzeni eximperatoris 1831: Ioannis Cantauzeni eximperatoris, Historiarum libri IV. vol. 2. (ed.), B. G. Niebuhr. Bonn.

Kianka 1995: Kianka, F. Demetrios Kydones and Italy. – *Dumbarton Oaks papers*, 49 [Symposium on Byzantium and the Italians, 13th – 15th Centuries].

Kočev 1978: Kočev, N. Quelques réflexions au sujet de la diplomatie de Byzance à l'époque de la pénétration ottomane dans les Balkans. – *Études balkaniques*, 2.

Kočev 1994: Kočev, N. Rom-Konstantinopel-Beziehungen und die türkische expansion auf dem Balkan. – *Études balkaniques*, 3.

Laiou 1972: Laiou, A. E. Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II 1282–1328. Cambridge, Mass.

Luttrell 1980: Luttrell, A. Gregory XI and the Turks: 1370–1378. – *Orientalia Christiana Periodica*, 46.

Meyendorff 1960: Meyendorff, J. Projets de Concile Oecuménique en 1367: Un dialogue inédit entre Jean Cantacuzène et le légat Paul. – *Dumbarton Oaks papers*, 14.

Mollat 1949: Mollat, G. Les papes d'Avignon (1305–1378). Paris.

Nicephori Gregorae 1829: Nicephori Gregorae. *Bizantina Historia*, vol. I. (ed.), L. Schopen. Bonn.

Nicol 1972: Nicol, D. Byzantium: Its Ecclesiastical History and Relations with the Western World. *Variorum Reprints*, London.

Norden 1903: Norden, W. Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergang des byzantinischen Reiches (1453). Berlin.

Setton 1976: Setton K. (ed.), *The Papacy and the Levant (1204–1571)*. Vol. 1. The Thirteenth and Fourteenth Centuries. Philadelphia.

Sinkewicz 1980: Sinkewicz, R.E. A New Interpretation for the First Episode in the Controversy between Barlaam the Calabrian and Gregory Palamas. – *The Journal of Theological Studies*, [N.S.], 31.

Talbot 1973: Talbot, Alice-Mary Maffry. The Patriarch Athanasius (1289–1293; 1303–1309) and the Church. – *Dumbarton Oaks Papers*, 27.

Vasiliev 1931: Vasiliev, A. Il viaggio di Giovanni V Paleologo in Italia e l'unione di Roma. – *Studi Bizantini e Neellenici*, 3.

Viller 1921: Viller, M. La question de l'union des églises entre Grecs et Latins depuis le concile de Lyon jusque' à celui de Florence (1274–1438). – *Revue d'histoire ecclésiastique*, 17.

Vries 1964: Vries, W. Die Ppste von Avignon und der christliche Osten. – *Orientalia Christiana Periodica*, 30.

Wood 2003: Wood, D. Clement VI. The Pontificate and Ideas of an Avignone Pope. Cambridge University Press. Cambridge.